

**ДО ПИТАННЯ ПРО ГОНЧАРНЕ ВИРОБНИЦТВО
НА СТАРОКИЇВСЬКІЙ ГОРІ У XVI– XVII ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК 1936 Р.)**

У звітній документації розкопок території Старокиївської гори за 1936–1939 рр., що зберігається в НА ІА НАНУ, є інформація про залишки гончарного виробництва на цій території. Найбільш відомими є дослідження 1936 р. двох горнів для випалу цегли, які вдруге в 1974 р. розкопувала експедиція під керівництвом С. Кілієвич [9, 154–163]. Крім цих горнів, у щоденниках Т. Мовчанівського та інших дослідників зустрічаються записи і про інші залишки гончарного виробництва на території Старокиївської гори.

Горни, про які йшлося вище, були виявлені в перший період роботи у травні місяці 1936 р. В липні-серпні роботи продовжились – у щоденниках вони позначені як другий період роботи. До цього часу належить знахідка ще однієї теплотехнічної споруди, яку дослідники інтерпретують як гончарний горн. Інформація про неї міститься в щоденниках Т. Мовчанівського [8], В. Гончарова [6] та Н. Барішевської [4]. Виявлена вона 22 липня на ділянці «S» у шурфі В, закладеному у південно-західній частині садиби Петровського на межі із садибою Слюсаревського (рис. 1.1). Спочатку шурф мав розміри 2 х 2 м, але після виявлення печі його розширили до 3 х 7 м, а ще пізніше було зроблено прирізку на схід і шурф (10 х 3 м) простягався із заходу на схід вздовж межі із садибою Слюсаревського.

Рушений верхній шар (до глибини 0,6–1,0 м) містив різночасові матеріали, в ньому траплялося багато цегли з канелюрами «литовських часів», яку зараз дослідники датують найпізніше XVII ст. Знаходили і багато «череп'я» цього часу, в т. ч. із зеленою поливою. На глибині понад 1,5 м виявили «рештки глиняного спорудження із слідами випалу вогнем до консистенції печини» з прошарками попелу та залишками глиняних конструкцій. В східній частині шурфа на глибині 0,6–0,8 м виявили завал із обпаленої глини та цегли, що перекривав глиняне «спорудження». Після зняття цього завалу було розчищено півовальну стінку із обпаленої глини (в західній частині) та глини з цеглою (в східній частині). «Стінка залягає горішнім краєм на гл. 1,9 м від рсп і заглиблюється із зовні на гл. 0,75 м, і всередині дно спорудження від краю горішнього стінки на 1,25 м (від рсп – на гл. 3,1 м). Виступає овал спорудження від S стінки розкопу (на N) на 1,6 м. По лінії S стінки спорудження завдовжки по O-W – 3,6 м (включаючи і стінки – глинясту на «W» та цегляно-глинясту на «Ost»). Східний край стінки, що з цеглою, залягає на гл. 1,30 м від рсп. На гл. 2,9 м від рсп в цьому спорудженні виявлено поземну долівку із трамбованої глинясто вапнякової маси, долівка завтовшки 5–7 см. Долівка вище дна печі на 0,9 м. Вище цієї долівки в порожнині внутрішньої частини спорудження помітно засипні шари із глинясто-печинної маси, з кусками цегли і випаленої кусками глини з вапном та піском. Згори на 0,75 м від рсп залягає сіро-попелястий шар ґрунту. Виявляється, що долівка в порожнині спорудження являє собою вимостку із камнів, шлакованої цегли і кусків перепаленої глини ... Біля стінки всередині овала багато кусків шлакованої цегли. Очевидно піч була виробничого (керамічного) призначення – для виготовлення цегли» [8, 14]. В. Гончаров уточнює, що в східній частині стінка була цегляна, а долівка – з глини. Різняться і зазначені ним розміри, в т. ч. печі – 3,3 х 1,7 м [6, 36–37].

У щоденнику Т. Мовчанівського є три креслення – два плани та стратиграфічний розріз горна. Плани майже ідентичні, але виконані різними авторами. Перший, очевидно, креслив сам Т. Мовчанівський, другий, імовірно, В. Гончаров (що видно з почерку). За цими планами розміри печі становлять 3,6 х 1,7 м. На другому плані стінка печі більш округла, ніж на першому. Плани виконані 26 липня, ще до зняття будівельних залишків у східній частині, внаслідок чого стінка на цій ділянці не накреслена (рис. 2.1). На третьому кресленні показано стратиграфію південної стіни розкопу. Верхній обріз печі знаходиться на глибині 1,5–1,6 м. Висота стінок становить 1,2–1,3 м, вони вкопані в материк на 0,3–0,5 м. Згадана «долівка» із камнів, шлакованої цегли та глини розміщувалася на 0,4–0,5 м вище поду печі (рис. 2.2).

За кресленнями вдалося ідентифікувати у фотоальбомах шість знімків, які належать до цього етапу робіт: №№ 26 (2 шт.), 27 (2 шт.), 395, 396 (рис. 3). На двох із них показано піч ще до зняття будівельних решток [1, 13]. Інші два відображають горн уже після розборів цього завалу [1, 14]. А ще на двох зображена повністю розчищена півовальна стінка з різних ракурсів [2, 94].

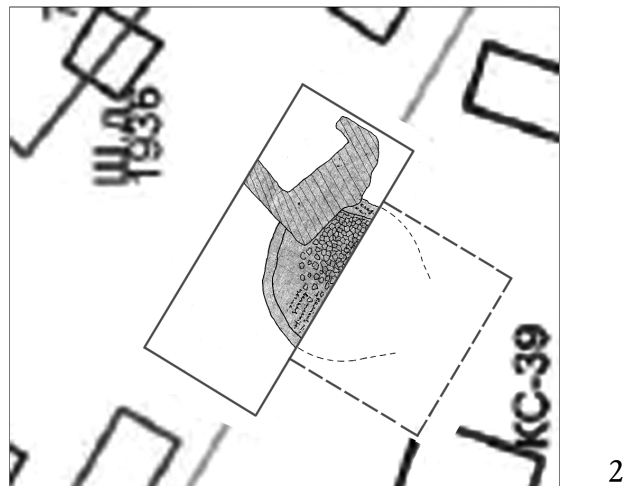
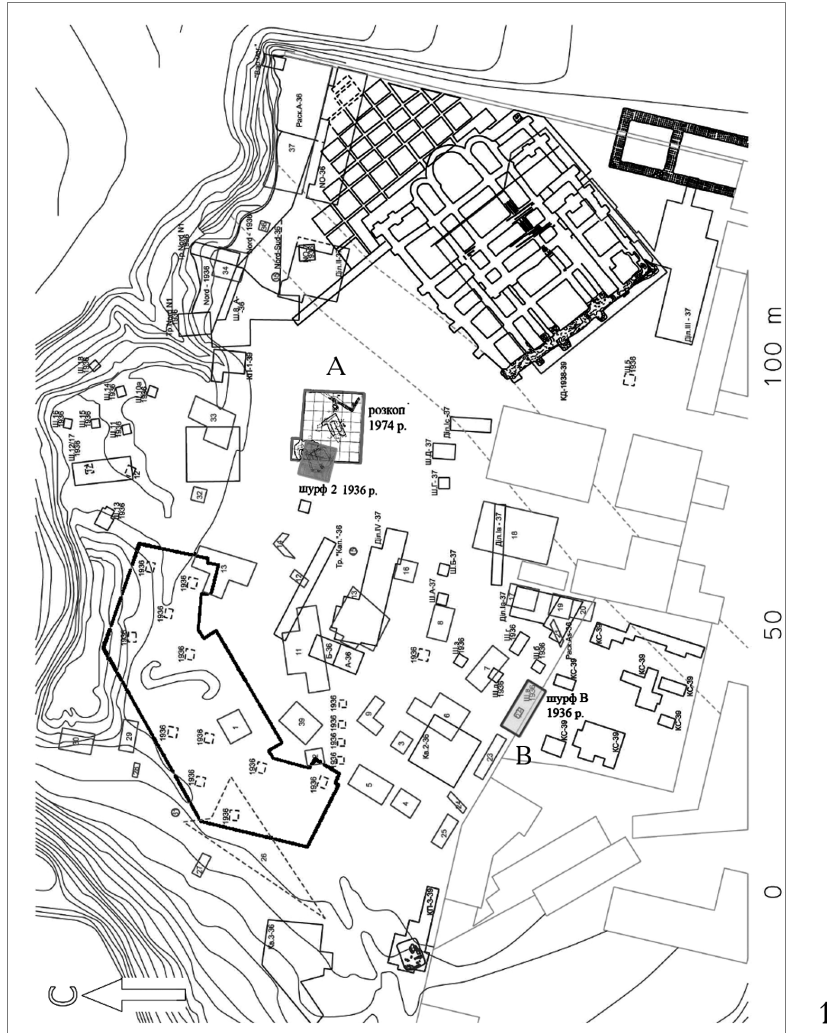
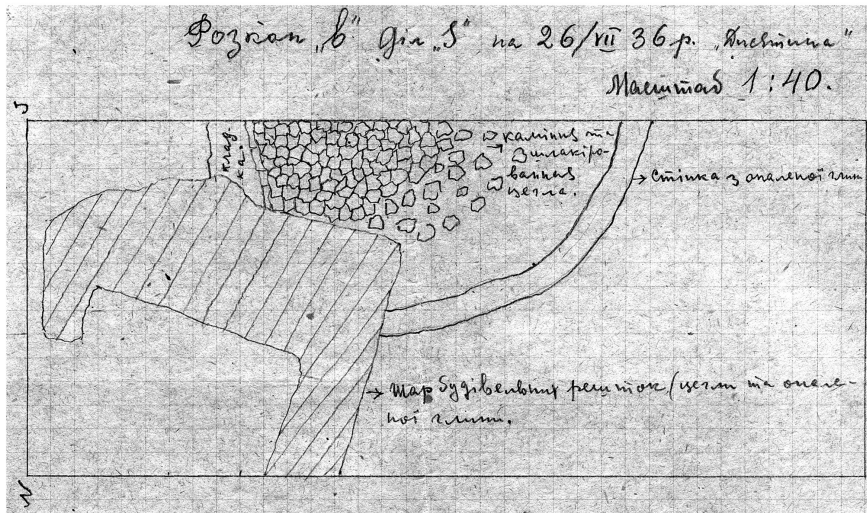
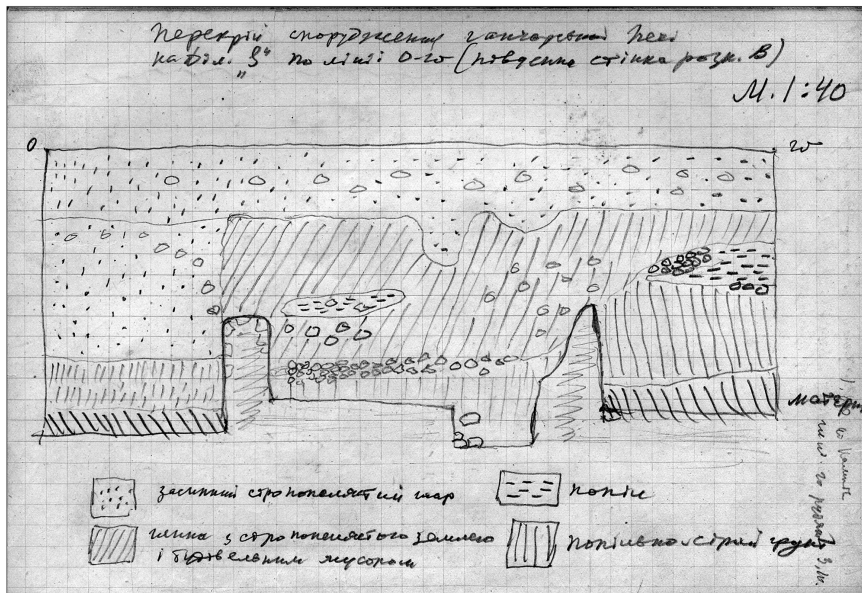


Рис. 1: 1 – суміщений «план Корзухіної» з планом розкопок 1974 р. (за Чміль, 2014); 2 – суміщений «план Корзухіної» з планом із щоденника Т. Мовчанівського та гіпотетичний план прирізки за щоденником та фотознімками.

29 липня роботи на розкопі В тимчасово припинились, оскільки далі треба було копати на садибі ветлікаря Слюсаревського, який за певну суму 27 серпня дозволив на своєму городі зробити прирізку 3,5 x 4 м для повного дослідження виявленого спорудження. На жаль, опис цих робіт є лише в щоденнику Т. Мовчанівського. Зверху над піччю було знайдено залишки оранжереї із дерев'яних балок та цегли-«межигірки», яка зруйнувала піч: «Виявляється, що ця південна частина значно поруйнована – проте збереглися рештки основи від козел перекриття (решетки) і місце, де була підтопка печі. Козла складено із тонких плиток великого розміру, подібних до черепиць. З них дві жолобчастих. Із засипки з дна печі поступило чимало уламків цегли, шлаків, ул. черепиці, кілька черепків від посуду з поливою та ліпленим орнаментом по вінчику. Можливо, що дана піч – 16–17 стол.» [8, 56–57].



1



2

Рис. 2. План (1) та стратиграфічний розріз (2) шурфу В із щоденника Т. Мовчанівського.

Після «обмірів і фотографування» розкоп 31 серпня – 1 вересня засипали. На жаль, відсутні креслення повністю відкритого горну. Можна лише гіпотетично доповнити попередній план зі щоденника Т. Мовчанівського (рис. 1.2). До цього етапу досліджень можна впевнено зарахувати дві фотографії – №№ 481 та 498 [3, 107, 110]. На першій видно початок робіт на прирізці – зняття верхнього шару. На те, що це саме даний горн, вказує схожість (майже ідентичність)

його верхнього обрізу на цьому знімку та на фото попереднього періоду робіт. Також в центрі прирізки помітний мурований стовп із цегли-«межигірки» (рис. 3.481). Зображення споруди на іншому фото не так беззаперечно можна інтерпретувати як даний горн. Верхній обріз має дещо інший вигляд, втім деякі деталі все ж вгадуються. Можливо, він змінив свої обриси після зачистки. На те, що це – означений горн, вказує загальна конфігурація його та розкопу. Горн тут вже повністю розчищений. Він дуже зруйнований в південній частині, але видно його челюсті та залишки «козла» (рис. 3.498). Хоча, якщо судити по фотознімку, це не кладка, а просто кілька плиток чи цеглин, що лежать біля челюстей печі.

Виникають певні сумніви щодо атрибуції даної печі як гончарного горну. По-перше, він має дуже великі розміри. Всі відомі гончарні горни XVII–XVIII ст., зокрема знайдені поруч зі Старокиївською горою в урочищі Гончарі-Кожум'яки, лише інколи мають діаметр більший за 2 м. Розміри понад 3 м притаманні здебільшого для горнів для випалу цегли, але відомі зразки мали прямокутну форму. Щоправда, цей різновид горнів ще недостатньо вивчений. Сумніви

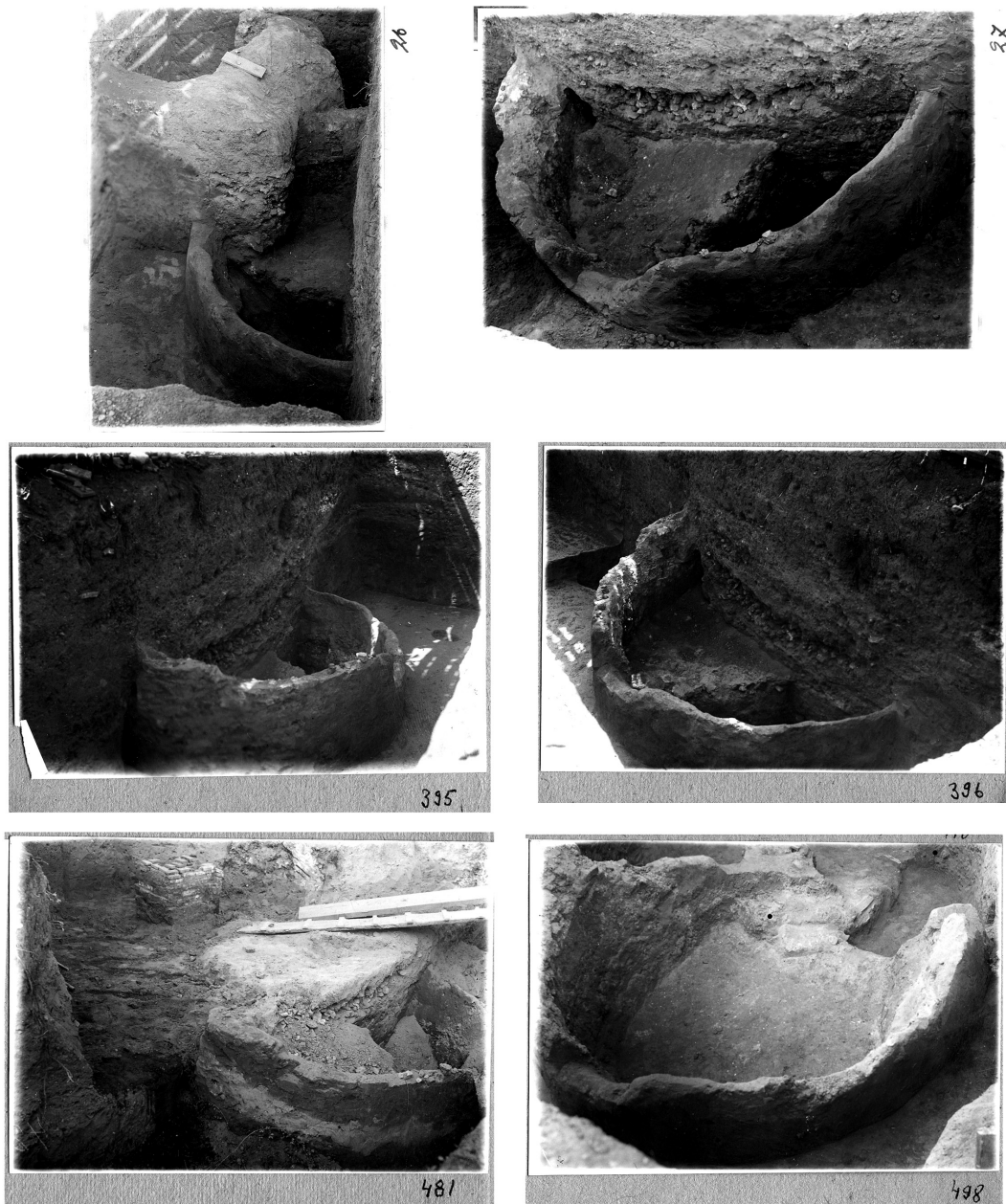


Рис. 3. Знімки печі із фотоальбомів 1936 р.

викликає і відсутність внутрішньої конструкції. Адже у всіх знайдених горнів цього часу висота топкової камери сягає в середньому 0,5 м, відповідно черинь (теплопровідно-розділовий блок) має розміщуватися на цьому рівні. Дуже сумнівно, щоб він зруйнувався повністю, без залишків. Хоча у горнів для випалу цегли відомі і більш високі топкові камери – до 1,2–1,3 м. В цьому випадку згадана «долівка», ймовірно, могла бути залишками зруйнованого череня, що впав на шари попелу і горілого ґрунту. Не міг повністю зруйнуватися і «козел» з кількох плиток-цеглин біля челюстей печі. Звичайно, не виключено, що внутрішня конструкція могла бути тимчасова, викладена із цегли лише на час випалу, після чого її розбирали. Подібні випадки зауважував О. Бобринський [5, 102–104]. Але не можна відкидати й інше виробниче призначення печі. Схожу за формою піч, але менших розмірів (діаметр 2 м), виявили на території Михайлівського Золотоверхого монастиря у 1998 р. [7, 69–70, табл. 51, 52]. Вона також не мала внутрішньої конструкції і була заповнена прошарками попелу та обпаленої глини. Ця піч, без сумніву, мала виробничий характер, хоча її призначення з'ясувати не вдалося.

Щодо датування даного горну, то доводиться покладатися на досвід Т. Мовчанівського та інших дослідників. Жолобчасті плитки із «козла» та аналогічна цегла із заповнення вказують на час, не пізніший XVII ст. Цікаво, що в заповненні на дні було знайдено «кілька черепків від посуду з поливою та ліпним орнаментом по вінчику». Можливо, це – зашипи, декор, поширений на горщиках XVI – першої половини XVII ст. Цілком імовірно, що і цегла, і кераміка з горну можуть зберігатися у фондах НМІУ. Їхній пошук та атрибуція змогли б допомогти у датуванні цієї, без сумніву, цікавої теплотехнічної споруди. Крім того, повторне відкриття цієї печі можливе в майбутньому, оскільки вона була засипана без розбирання та руйнування. Тоді, напевно, і вдасться детально дослідити її конструкцію та зрозуміти призначення.

Джерела та література

1. Альбом №1. Археологічні роботи по дослідженню м. Києва. Київська археологічна експедиція 1936 р. на території колишньої Десятинної церкви. Два альбоми фотовідбитків. **НА ІА НАНУ**, ф. ПМК, № 31.
2. Альбом № 4. Археологічні роботи по дослідженню м. Києва. Київська археологічна експедиція 1936 р. на території колишньої Десятинної церкви. Альбом фотовідбитків № 4. **НА ІА НАНУ**, ф. ПМК, № 77.
3. Альбом № 5. Археологічні роботи по дослідженню м. Києва. Київська археологічна експедиція 1936 р. на території колишньої Десятинної церкви. Альбом фотовідбитків № 5. **НА ІА НАНУ**, ф. ПМК, № 78.
4. *Баршівська Н. О.* Археологічні роботи по дослідженню м. Києва. Київська археологічна експедиція 1936 р. на території колишньої Десятинної церкви. Щоденник розкопів. 22.07–23.07.1936 р. **НА ІА НАНУ**, ф. ПМК, № 23.
5. *Бобринский А. А.* **Гончарные мастерские и горны Восточной Европы.** Москва, 1991.
6. *Гончаров В. К.* Археологічні роботи по дослідженню м. Києва. Київська археологічна експедиція 1936 р. на території колишньої Десятинної церкви. Щоденник розкопів. 20.07–30.08.1936 р. **НА ІА НАНУ**, ф. ПМК, № 21.
7. *Івакін Г. Ю., Козубовський Г. А., Козюба В. К., Поляков С. Є., Чекановський А. А., Чміль Л. В.* Науковий звіт про дослідження комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та прилеглих територій в місті Києві у 1998 р. **НА ІА НАНУ**, ф. експедицій, № 1998/92.

8. *Мовчанівський Т. М.* Археологічні роботи по дослідженню м. Києва. Київська археологічна експедиція 1936 р. на території колишньої Десятинної церкви (2-й період роботи). Щоденник розкопів. 19.07–02.09.1936 р. **НА ІА НАНУ**, ф. ПМК, № 20.

9. *Чміль Л.* Гончарні горни на Старокиївській горі: до постановки проблеми // **Opus mixtum**. Київ, 2014. № 2.